

Dorota Gil

Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Jagielloński

Kategorie *początku i końca dziejów* w serbskiej historiozofii – dominanty problemowe i metodologiczne

Odniesione do serbskiej kulturosferi opinie antropologów wskazujących na podstawową cechę społeczeństw tradycyjnych, jaką stanowi całkowita strukturalizacja ich symbolicznego wszechświata na podstawie mitu początku grupy, narodu (Halbwachs, 1969, s. 114), pozwala zaryzykować twierdzenie, że nieustannie przywoływana w przestrzeni rodzimej kultury kategoria początku sytuuje serbską refleksję nad historią i czasem w obrębie właściwego dla „społeczeństwa pamięci” pojmowania przeszłości jako nieskończenie powtarzalnej konstrukcji, w której zawiera się także niebezpieczna możliwość utopijnej antycypacji „momentu końcowego”. Przeszłość jest tu bowiem ujmowana jako całościowy układ sensu i przedstawiana symbolicznie jako niezmienna całość i punkt odniesienia. Jej początek stanowi historyczny moment powstania narodu i państwa, sytuowany w kontekście mitu założycielskiego świętych

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2014.

Publisher: Institute of Slavic Studies PAS & The Slavic Foundation
[Wydawca: Instytut Sławistyki PAN & Fundacja Sławistyczna]

praojców oraz nakładający się nań „nowy (czy drugi) początek”, utrwalający wyjściową kategorię w wymiarze zwycięskiej martyrologii spod znaku Kosowa, odczytywany zresztą na sposób równie mistyczny i metafizyczny jak „początkowy moment dziejów”.

Nieustannie powracające do tytułowej kategorii, pozornie skromne w sensie ilościowym, mniej znane (w odniesieniu do innych obszarów Słowiańszczyzny, w tym także prawosławnej kulturosfery) i w sensie metodologicznym odzwierciedlające niewielką (zważywszy na bezwzględną dominację koncepcji chrześcijańskich, opartych na tradycji prawosławia) część bogatego wachlarza obecnych w myśli europejskiej ujęć filozofii dziejów, propozycje serbskich historiozofów odnoszące się do dziejów narodu uznać wypada za niezwykle na rodzimym gruncie nośne ideowo, czy nawet – co uzasadnione w niektórych przypadkach – „ideologicznie”. Zaznaczmy przy tym już na wstępie: niewystarczające (i nierzadko poddane ideologizacji) opracowania odnoszące się w pierwszym rzędzie do koncepcji myślicieli prawosławnych, brak kompleksowych studiów na temat serbskiej filozofii historii¹, nade wszystko zaś – problem wymykającej się jednoznacznej systematyzacji najczęściej eklektycznej metodologii poszczególnych badaczy, czynią podejmowane przez nas próby uporządkowania znanych na przestrzeni wieków typów historiozofii zadaniem niełatwym.

Na potrzeby niniejszego metodologiczno-problemowego oglądu przyjmijmy zatem możliwie najbardziej przejrzysty podział, uwzględniający trzy – z perspektywy epistemologiczno-metodologicznych sposobów wyjaśniania serbskich dziejów – dominujące wśród myślicieli typy historiozofii: 1) chrześcijański (prawosławny), w obrębie którego odnajdujemy zarówno „teologię historii”, jak i propozycje eklektyczne – wpisujące historię w wymiar transcendentny, ale dalekie od doktryny i teofilozofii prawosławia, syntezujące sakralną wizję dziejów ze zestereotypizowaną mityczną projekcją losów narodowych 2) ujawniający związek z nurtami o rodowodzie postheglowskim, zakładającymi istnienie determinizmu historycznego (co znamienne – reprezentowany przez jednego tylko filozofa historii, w swych zróżnicowanych metodologicznie

---

¹ Poza wydawanymi w ostatnich latach monografiami dotyczącymi wybitnych filozofów serbskich oraz opracowaniami (autorstwa głównie duchownych, teologów) na temat religijnej myśli bpa Nikolaja Velimirovicia i o. Justina Popovicia, podstawowe opracowania z zakresu historii filozofii uwzględniają jedynie ogólne informacje na temat koncepcji historiozoficznych (Stojković, 1972, 1999; Žunjić, 2009). Na temat serbskiej myśli religijnej (w tym także historiozofii) w wieku XX zob. Gil, 2003.

pracach skłaniającego się jednak najczęściej ku historiozofii prawosławnej) oraz 3) mistyczno-idealistyczny, pojmujący filozofię dziejów jako filozofię kultury (w przypadku jedyne go reprezentanta tego nurtu i jednocześnie reprezentanta nabadowanej w dużej mierze na psychologii historiozofii scjentyistycznej, z równie mocno zaakcentowaną tradycją prawosławia serbskiego). Dokonana tu systematyzacja oraz przyjęte na potrzeby syntezy kryterium chronologiczne mają nie tylko uzasadnienie pragmatyczne, ale także merytoryczne. Kształtującą się na przestrzeni wieków, poddawaną zmianom zachodzącym w sferze auto-identyfikacji etniczno-kulturowej i politycznej oraz asymilującą powstałe poza granicami kraju koncepcje historiozoficzne, serbską filozofię historii zdaje się cechować wyjątkowo trwałą więź z ukształtowaną za pośrednictwem średnio-wiecznych tekstów kultury wizją dziejów wpisaną w obręb dwóch wzajemnie się dopełniających podstawowych nurtów: cerkiewnego oraz ludowego, wraz ze skodyfikowaną w wieku XIX przez Petra II Petrovicia Njegoša w *Górskim wieńcu* wersją stanowiącą ich swoistą religijno-ludową syntezę. Konstytutywne elementy tej sakralno (mistyczno) – ludowej (mitycznej) wizji, z utrwaloną w niej kategorią usakralizowanego i zmityzowanego „początku”, niemal całkowicie niewrażliwe na zmiany modelowe dokonujące się w obrębie kultury serbskiej, przechowywane przez stulecia w świadomości zbiorowej (i także dziś kształtujące serbskie *imaginarium*), w fundamentalny sposób oddziaływać będą na historiografię, nade wszystko zaś na refleksję historiozoficzną.

Na tle przeżywającej swój renesans w pierwszym czterdziestolecu XX wieku filozofii, w tym historiozofii omawiającej wybrane zagadnienia na poziomie ogólnoteoretycznym – jak np. oryginalna systemowa koncepcja [hiper]metafizyki Branislava Petronijevicia, kosmologia zawarta w dziele *Principi istorije* Božidara Kneževicia czy „filozofia życia” znawczyni etyki Kseniji Atanasijević (Gil, 2007; Stojković, 1972) – i przybierającej przy tym wielorakie odcienie: od teistycznej, poprzez opcje światopoglądowo pośrednie (w których problematyka religijna ujmowana była w ramy rozumowe lub „zdroworozsądkowe”, bądź też obojętne względem myślenia teologicznego, jednak nieobojętne wobec Boga), po (dominującą już w czasach Titowskiej Jugosławii) anty- i a-teistyczną, historiozofia odnosząca się przede wszystkim do dziejów Serbii w sensie metodologicznym sprowadza się w istocie wyłącznie do nurtu chrześcijańskiego (prawosławnego). Z jednej strony ujmuje on historię w perspektywie soteriologicznej i eschatologicznej oraz wzorowany jest w ogromnej mierze na rosyjskiej prawosławnej teologii historii, z drugiej – wychodzi od supozycji chrześcijańskich (prawosławnych), jednak opiera się na zetniżowanym, ludowym prawosławiu

i wyrastającej z tradycji ludowej religii immanencji², stanowiąc tym samym eklektyczną historiozofię syntezującą pierwiastki mityczne i mesjanistyczne. Niezależnie jednak od perspektyw i strategii metodologicznych historiozoficzną refleksję umożliwiającą ogarnięcie całości dziejów Serbii i Serbów, a przy tym wskazującą na stałe mechanizmy sprawcze lokalizowane w sferze świadomości, bądź też rozmaicie rozumianej psychiki narodowej (rozpracowywanej między innymi w obrębie niezwykle popularnych etnopsychologicznych „projektów kulturowych” Jovana Cvijicia i Vladimira Dvornikovicia³), współtworzy elementarna – obecna we wszystkich koncepcjach – kategoria dwojako (jednak nie antynomicznie) pojmowanego „początku”.

Trzy najbardziej znane i najobszerniej omawiające historię narodową ujęcia – bpa Nikolaja Velimirovicia, powstałe jeszcze w okresie międzywojnia i kontynuowane w II połowie XX wieku (Gil, 2005a, s. 167–186), o. Justina Popovicia (Gil, 2012), zwłaszcza powstałe już po II wojnie światowej, oraz Miloša Djuricia, w obrębie całej jego ewoluującej na przestrzeni pięćdziesięciu pięciu lat wyjątkowo niespójnej metodologicznie filozofii i historiozofii (Stojković, 1999, s. 126–130; Živanov & Džajić, 1983, s. 5–208) – stanowią wyraźną kontynuację wskazanych wcześniej nurtów refleksji obecnych w dawnych tekstach kultury, zwłaszcza w wersji traktowanej jako podstawowy punkt odniesienia, choć różnorodnie przez nich interpretowanej – historiozofii władcy Petra II Petrovicia Njegoša. Dla duchownych, bpa Nikolaja oraz ojca Justina, którzy sens historii dostrzegają w wymiarze soteriologicznym i eschatologicznym, początkiem (ale też końcem) narodowych dziejów jest przede wszystkim – postrzegany jako obraz inkarnacji Słowa w narodzie – św. Sava. Jego pojawienie się w dziejach Serbii (w tekstach Velimirovicia wraz z wcześniejszym – ojca, czy też praojca – Stefana Nemanji/ św. Simeona) potraktowane zostanie przez nich zgodnie z ustaloną w „kanonicznych” (kształtujących kult) hagiografiach, a więc podobnie jak u mistyka Domentijana, u którego stanowi ono początek zanurzający dzieje w rzeczywistości sakralnej. Przypomnijmy: „Pojawienie się Savy i Nemanji na ziemi serbskiej podobne jest do pojawienia się Chrystusa w świecie” – mówił Domentijan (1968, s. 58)⁴. W ślad za nim duchowni przywołują także obecne

² „Religią immanencji jest to, co pospolicie nazywa się pogaństwem, a bardziej uczenie animizmem lub niekiedy kultami plemiennymi” (Pawluczuk, 1998, s. 77).

³ Por. np. projekt J. Cvijicia (1885–1927) z 1931 roku *Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropologije* oraz liczącą ponad 1000 stron pracę V. Dvornikovicia (1888–1956) z 1939 roku, pt. *Karakterologija Jugoslovena* (Stojković, 1972, s. 248 i nn.).

⁴ Tłumaczenie cytatów z języka serbskiego w całym tekście – D.G.

w średniowiecznym tekście metafory „nowego Izraela”, „narodu wybranego”, „narodu-bogonoścy” i Serbii stanowiącej u swych początków „uświęconą ziemię obiecaną Mojżeszowi”.

Postrzegany jako najwybitniejszy (po św. Savy) serbski teolog o. Justin Popović swoją filozofię historii Serbii ujmuje w ramach chrystocentrycznej wizji świata i w kontekście wpisanej w serbską rzeczywistość idei Bogoczłowieczeństwa. Zyskuje ona konkretny „personalny” charakter, określony poprzez relacje św. Savy (a poprzez niego całego narodu serbskiego) z Bogiem. „Rastkovska pitanja” (dylematy Rastka – późniejszego mnicha św. Savy) stanowią w interpretacji miejsca i roli człowieka (Serba) oraz narodu serbskiego we wszechświecie kluczowe elementy rozpracowanej przez Popovicia „świętosawskiej filozofii życia” (*Svetosavska filozofija života*, 1953). Św. Sava – „serbska palingeneza, nowe narodzenie w Chrystusie”, „twórca serbskiego *evangelikomu*”, „dzięki któremu z chrześcijańskiego etosu rodzi się serbski etnos”, autor „idei meta-historii i meta-narodowości” i „zbiorowe imię narodu” – jest, w ujęciu Popovicia, „początkiem i końcem serbskiej historii” (Popović, 1993, s. 22). Jest on również – jako jednostka – „życiodajnym (w odniesieniu do życia duchowego) początkiem, który przesądza o losie traktowanego jako jeden, niepodzielny organizm narodu”. Tym samym „każda jednostka odpowiedzialna jest za losy duszy całego narodu”, czy też „dusza narodu jest organiczną wspólnotą wszystkich dusz pojedynczych jednostek”, dla których jedynym punktem odniesienia winna stać się stojąca u początku jego dziejów jednostka niezwykła, wybrana – św. Sava (Popović, 1993, s. 56).

Powyższa koncepcja, oparta na (nieobcych teofilozofii prawosławnej, zwłaszcza rosyjskiej) klasycznych schematach myśli organicystycznej, wyraźnie przy tym zbliża myśl Popovicia do historiozofii bpa Nikołaja. Jego filozofia dziejów narodu, zaczynających się od „praojców”, zwłaszcza zaś – od św. Savy, zasadza się w największej mierze na jednym z podstawowych znaków w systemie serbskiej tradycji kulturowej, jakim jest, rozumiane na sposób biblijny, przymierze. W studium *Srpski narod kao Teodul (Naród serbski jako Teodul, czyli sługa, ale też wybraniec⁵)* władcyka stwierdza:

„Od czasów św. Savy – pierwszego serbskiego wybrańcy Bożego, jedynego, który stał się godny Ziemi Obiecanej i otrzymał na Świętej Górze nowe tablice

---

⁵ „Teodulstwo to droga i sposób życia narodu serbskiego (...) Serbskie teodulstwo to potwierdzenie więzi (i obowiązków z niej wynikających) pomiędzy Nowym Izraelem i Bogiem, analogicznej do przymierza zawartego z Abrahamem, Izaakiem, Jakubem i Mojżeszem, pomiędzy Żydami i Jahwe” (Velimirović, 1996, s. 116).

Przymierza – Serbowie wkroczyli na drogę *teodulii* – narodowego przymierza służby Bogu, zaś od czasów przymierza kosowskiego tę służbę wypełniają poprzez, mające charakter oczyszczający, cierpienie” (Velimirović, 1996, s. 88).

Interpretacja przymierza kosowskiego i samego Kosowa jako „drugiego początku” zyskują przy tym u Velimirovicia inny jeszcze niż tylko wyrastający ze źródeł hagiologicznych, martyrologiczny wymiar. Filozof historii jawi się tu wyraźnie jako kontynuator synkretycznej, stanowiącej syntezę myśli religijnej, (neo)chrześcijańskiej (tzw. wiary ludowej, czy też religii sfolkloryzowanej), przede wszystkim zaś mitycznej (i wyrażonej symbolicznym językiem mitu) tajemnicy „ducha ludu” na planie jego „historii świętej”, zapisanej w pieśniach ludowych. W istocie konkretne wydarzenie historyczne (bitwa) wpisane zostaje nie tylko w problematykę chrześcijańskiej teodycei, ale także w ramy neoma-nichejskiej nauki o wiecznej walce światłości i mroku. Jego wizja jest także bliższa bardziej starotestamentowej, niż chrześcijańskiej etyce, a wykraczając poza doktrynę prawosławia, zbliża się do dualistycznych i pesymistycznych (filozoficznych i teologicznych) herezji. Czas wydarzeń związanych z bitwą (w znacznej mierze postrzegany jako czas mityczny o zamkniętej strukturze powtarzalności wydarzeń na Kosowym Polu) wpisany zostaje tu w „Wielki Czas Boży”. Mityczna (kolista, cykliczna) struktura czasu (Eliade, 1998, s. 41–43; Werner, 2004, s. 18–19) pojawia się u Velimirovicia niekiedy na marginesie, a niekiedy paralelnie do czasu historycznego (płynącego linearnie), historiozofowi nie przeszkadza to jednak w odczuwaniu tego czasu także jako wieczności. Mamy tu zatem do czynienia z iluzorycznym współistnieniem nieprzerwanie trzech wymiarów: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Biegący linearnie czas historyczny istnieje „mimo” i w tak specyficznym pojmowanej przestrzeni mityczno-sakralnej nie może zniweczyć wieczności.

Kosowo jako „nowy” (otwierający w „świętej historii” narodu okres martyrologii umożliwiającej jego doskonalenie się wewnętrznie w służbie Bogu) „początek” odczytane zostaje przez Velimirovicia w kluczu historiozofii Njegoša także w odniesieniu do mającego swe źródła w tradycji starotestamentowej i przejętego w tej wersji przez epikę ludową, problemu dziedziczenia grzechu (Gil, 2009, s. 85–94), wpisanego w filozofię cierpienia. Myśliciel rozwija pogląd o kilku etapach grzeszności każdego narodu oraz przekonanie, iż grzech wspólnoty – narodu – jest wynikiem grzechu jego przywódcy, a wszyscy (jego potomkowie czy też poddani – cała zbiorowość) muszą go odkupić w czasie nieokreślonym (nie jak u Mojżesza, tj. do trzeciego i czwartego pokolenia): „(...) grzech zostaje anulowany dopiero

w sytuacji, gdy wszelkie zaburzenia w makro- i mikrokosmicznym układzie znikną i powrócą do stanu sprzed popełnienia grzechu” (Janić, 1994, s. 8). Tym samym figura cierpienia jako kary za grzechy narodu, obecna w wizji ludowych pieśniarzy (militarna klęska na Kosowie jako wynik grzechu skłócenia możnowładców) i przejęta przez Njegoša (w koncepcji historycznego przekleństwa Serbów), a potem Velimirovicia, skontaminowana z równie mocno akcentowaną (i, jak ta pierwsza, mającą rodowód starotestamentowy, ludowy i Njegošowski) figurą świętej zemsty, wpisana zostaje w obręb idei millenarystyczno-mesjanistycznej, zakładającej możliwość totalnego, ostatecznego, ziemskiego i zbiorowego zbawienia, odwracającego kosowską klęskę i umożliwiającego powrót narodu w przerwane koleiny procesu historycznego, powrót do stanu naturalnego.

Głęboki sens filozoficznych znaczeń omawianych tu dwóch początków, odczytany poprzez wydarzenia, jakimi były świętosawskie i – w swoich dwóch wymiarach – kosowskie przymierze, odnajdywać będzie także filozof kultury zainteresowany doktryną marksizmu, ale najczęściej w swojej historiozoficznej refleksji wychodzący od supozycji chrześcijańskich – Miloš Djurić. Jego tzw. biała filozofia (rozumiana przez Djuricia jako pozytywna tradycja kulturowa Jugosłowian-Serbów), nazywana Vidovdańską Filozofią Nacjonalizmu (tj. patriotyzmu) i wyrastająca z filozofii Kosowa, miała stać się podstawą etyki ogólnej, a Serbowie, jako predestynowani do roli jej depozytariuszy – „przewodnikami wszechludzkości” (Djurić, 1914; Radulović, 1989, s. 209–211; Stojković, 1999, s. 134). W najbardziej znanym i cenionym opracowaniu *Vidovdanska etika* Miloša Djuricia, już samym tytułem nawiązującym przede wszystkim do wyrosłej na gruncie epiki ludowej „serbskiej filozofii heroizmu” spod znaku pogańskiego boga wojny – Vida, Kosowo staje się nie tylko początkiem nowych dziejów Serbii, ale także ma stać się początkiem (wpisanym w obręb idei mesjanizmu i zlaicyzowanego misjonizmu) całej przebóstwionej Słowiańszczyzny, a tym samym przeobrażonej Europy i całego świata (Gil, 2007, s. 29–32; Smirnov-Brkić, 2011).

Współczesna refleksja historiozoficzna nad dziejami Serbii i Serbów, którą omawiam tu skrótowo, odwołując się do wniosków zaprezentowanych szczegółowo w innym miejscu (Gil, 2005a, s. 187–206), zdaje się – i to niezależnie od przyjętej metodologii – kontynuować wątki problemowe rozpracowywane w ciągu całego niemal XX wieku. Jeśli za modelowe (w istocie jednak jedyne noszące znamiona względnie koherentnych systemów) uznać tu propozycje trzech najbardziej znanych historiozofów: niezują-

cego już historyka Radovana Samardžicia⁶, psychologa Vladety Jeroticia⁷ oraz teologa bpa Atanasija Jevticia⁸, to dzisiejszy filozoficzny namysł nad dziejami Serbii i Serbów przyjdzie określić jako metodologicznie wciąż ten sam – wychodzący od supozycji chrześcijańskich-prawosławnych (choć tym razem nabudowany na innych niż tylko teologia nauk humanistycznych) – typ filozofii historii i wciąż tak samo lub podobnie, jak czyniła to wcześniejsza historiozofia, interpretujący konstytuujące podstawową sferę sensów i mające status *loci communes* najważniejsze wydarzenia i postaci historyczne związane z kategorią początku. Refleksja badaczy (zwłaszcza w przypadku Radovana Samardžicia i po części Vladety Jeroticia) wydaje się eklektyczna i niespójna, ale niejednolite jest też rozumienie historii w ujęciu myślicieli: bywa ona (historia) – na przemian – jedynie częścią czy pochodną świata, pozbawioną perspektywy metafizycznej (nawiązanie do nurtów postheglowskich u Samardžicia), albo też staje się historią zbawienia, wpisaną w kontekst Bożej ekonomii. I tak fatum, „zły los”, przeznaczenie ma decydować o „historycznym przekleństwie” Serbów, które pozbawia ich perspektywy eschatologicznej (Samardžić, 1989, s. 24), inne jednak fragmenty oglądu dziejów narodu, zwłaszcza te, których podstawę stanowi antropologia chrześcijańska, sytuują już obydwu badaczy w gronie historiozofów ukazujących dzieje Serbii w ścisłym powiązaniu z tradycją kultury prawosławnej. W zróżnicowanym metodologicznie dorobku omawianych tu historiozofów, konstruujących swą refleksję na bazie wyjściowych dla nich dziedzin nauki oraz wybiórczo asymilujących myśl rosyjską⁹, interesującą nas tu kategorię początku odnajdujemy w przypadku Samardžicia zarówno

---

⁶ Jeden z najbardziej popularnych w ostatnich dziesięcioleciach oraz niezwykle płodny historyk, czy też, jak najczęściej bywa określany – „historyk-myśliciel”, „historiozof” i „filozof-moralista”, prezentuje swą filozoficzną refleksję nad dziejami Serbii w kilku znaczących opracowaniach, do których należą m.in.: *Pisci srpske istorije* (t. I–IV: 1976–1994), *Kosovsko opredeljenje. Istorijski ogledi* (1990), nade wszystko jednak w studium *Ideje za srpsku istoriju* (1989) oraz monumentalna synteza *Istorija srpskog naroda* (1983).

⁷ Zagadnienia historiozoficzne przewijają się przez całą twórczość autora kilkudziesięciu książek, w tym wielu z zakresu antropologii kulturowej (chrześcijańskiej), gdzie dotyka tematyki z pogranicza religii, kultury i psychoterapii, filozofii czy psychologii i psychiatrii, ale także historii, filozofii, psychologii i literatury (Gil, 2005b).

⁸ Bp Jevtić oprócz wydanych w języku greckim i po serbsku opracowań teologicznych jest także autorem m.in. *Od Kosova do Jadovna* (1984); *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji* (1989).

⁹ Między innymi koncepcję metafizyki historii z 1923 roku Nikołaja Bierdiajewa (2002), omawianą również w pracach innych autorów (Jedliński, 2011).

w obrębie jego opartej na determinizmie historycznym koncepcji „wielkich idei sprawczych”, jak też w bliższej teologii historii koncepcji „kosowskiej orientacji” (Samardžić, 1990), u Jeroticia zaś między innymi w opartej na znanej teorii Arnolda Toynbeego koncepcji „wyzwań i odpowiedzi” (Jerotić, 2002). Wyraźnie nawiązując do historiozofii Njegoša, bp Jevtić zaś także do myśli Velimirovicia (Jevtić, 1992), badacze odnoszą ją do lokalizowanych bądź to w sferze rozmaicie pojmowanej historii, filozofii kultury, psychiki narodowej, bądź też teologii – postaci (św. Sava) i miejsc (Kosovo) kształtujących filozofię dziejów Serbii.

Dokonany tu (w dużej mierze skrótowy) przegląd dominujących typów i strategii w obrębie serbskiej filozofii historii pozwala dostrzec jej trzy podstawowe cechy. Po pierwsze – wyraźną dominację jednego uprawianego tu modelu refleksji, który w sensie metodologicznym wychodzi od supozycji metafizycznych-chrześcijańskich-prawosławnych i w próbach wpisywania dziejów narodu w wymiar eschatologiczny (i soteriologiczny) z trudem, poza Rosją (Kowalska, 2003, s. 223–230), znajduje analogie w innych kulturach europejskich. Po drugie – brak „systemowości”, wewnętrznej koherencji na poziomie najczęściej dopełniającej się w poglądach historiozofów problematyki ontologicznej i antropocentrycznej oraz eklektyzm (i w obrębie łączonych typów filozofii historii i na poziomie widocznych zapożyczeń z historiozofii rosyjskiej). Po trzecie wreszcie – wykraczającą poza ramy zwykłych zjawisk kulturowych trwałość ukształtowanej jeszcze w średniowieczu wizji serbskiej „historii świętej”, wraz z wpisaną weń kategorią początku (co istotne – przy jednoczesnym wręcz braku zainteresowania historiozofów innymi okresami w dziejach Serbii), nade wszystko zaś syntezującej pierwiastki prawosławia i religii immanencji, elementy mityczne i mistyczne – historiozofii Petra II Petrovicia Njegoša. Należy przy tym pamiętać, że w odniesieniu do ostatniego dwudziestolecia mająca w nim miejsce nieustanna anamneza usakralizowanego i zmityzowanego obrazu średniowiecznego „złotego wieku” – całościowo traktowanego jako początek dziejów narodu i państwa, już w wydaniu licznej rzeszy apologetów zideologizowanego świętosawia (w kształcie, jaki nadali mu Nikołaj Velimirović i o. Justin Popović), pseudohistoriozofów oraz „wizjonerów” (Gil, 2005a, s. 245–250) niebezpiecznie implikować będzie pojmowanie tak skodyfikowanej przeszłości jako wyłącznego źródła teraźniejszości i jedyny idealny wzorzec odniesienia dla współczesnych aspiracji narodowych Serbów. Jest to już jednak problem wykraczający poza ramy rozważanej tu problematyki.

BIBLIOGRAFIA

- Bierdiajew, M. (2002). *Sens historii. Filozofia losu człowieka*. Tłum. H. Paprocki, Tłum. Kęty: ANTYK.
- Djurić, M. (1914). *Vidovdanska etika*. Zagreb: Izdanie srpskog akademskog društva NJEGOŠ. Pobrano z <http://pl.scribd.com/doc/5486852/>
- Domentijan. (1968). *Život svetog Save*. W: D. Bogdanović (Red.), *Stare srpske biografije* (s. 58). Beograd: Prosveta.
- Eliade, M. (1998). *Aspekty mitu*. Tłum. P. Mrówczyński. Warszawa: KR.
- Gil, D. (2003). Religiozna misao srpskih teologa i istoriozofa XX veka. W: B. Nazaruk (Red.), *Z polskih studij slawistycznych. Literaturoznawstwo – Kulturologia – Folklorystyka. Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Lublanie 2003* (s. 178–186). Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa PAN.
- Gil, D. (2005a). *Prawosławie. Historia. Naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Gil, D. (2005b). Serbia i Serbowie według Vladyety Jeroticia. W: J. Suchanek (Red.), *Humanistyka slawistyczna dziś. Nowe spojrzenie i stanowiska* (s. 107–122). Kraków: PAU.
- Gil, D. (2007). Historiozofia serbska I połowy XX wieku a rosyjska myśl religijna. W: L. Liburska (Red.), *Kultura rosyjska w ojczyźnie i diasporze. Księga jubileuszowa prof. Lucjanowi Suchankowi* (s. 25–34). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Gil, D. (2009). Istorija naroda kao misterija greha, kazne i iskupljenja. Mesto Njegoševih toposa u srpskoj istoriozofiji XX veka. W: T. Bečanović (Red.), *Njegoševi Dani. Međunarodni Naučni skup, Cetinje 27–29.06.2008* (s. 85–94). Nikšić: Univerzitet Crne Gore.
- Gil, D. (2012). Świątosawie jako filozofia życia o. Justina Popovicia – pomiędzy antropologią prawosławną a myślą organicystyczną. *Prace Komisji Kultury Słowian PAU*, 8, 35–50.
- Halbwachs, M. (1969). *Społeczne ramy pamięci*. Tłum. M. Król. Warszawa: PWN.
- Janić, D. J. (1994). *Hadžija Večnosti*. Beograd: Kosmos.
- Jedliński, M. (2011). Rosja a czas historyczny. Apologia przeszłości w rosyjskiej myśli romantycznej. W: P. Orlik (Red.), *Aporie czasu* (s. 295–306). Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Jerotić, V. (2002). *Srbija i Srbi. Između izazova i odgovora*. Beograd: ARS LIBRI.
- Jevtić, A. (1992). *Sveti Sava i kosovski zavet*. Beograd: Srpska Književna Zadruga.
- Kowalska, H. (2003). Współczesna historiografia rosyjska o dziejach Rosji. W: B. Nazaruk (Red.), *Z polskih studij slawistycznych. Literaturoznawstwo – Kulturologia – Folklorystyka. Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Lublanie 2003* (s. 223–230). Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa PAN.
- Pawluczuk, W. (1998). Powrót sacrum? W: S. Gajda & H. J. Sobeczko (Red.), *Człowiek – dzieło – sacrum* (s. 77–83). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Popović, J. (1993). *Svetosavlje kao filozofija života*. Valjevo (wyd. fototypiczne).
- Radulović, M. (1989). *Modernizam i srpska idealistička filozofija*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Samardžić, R. (1989). *Ideje za srpsku istoriju*. Beograd: Jugoslavijapublik.
- Samardžić, R. (1990). *Kosovsko opredeljenje. Istorijski ogledi*. Beograd: Srpska Književna Zadruga.

- Smirnov-Brkić, A. (2011). Odnos filozofije istorije i istorije kod Miloša Djurića. Pobrano z <http://kpolisa.com/KP15/PDF15/kp15-IV-1-AleksandraSmirnov-Brkic.pdf>
- Stojković, A. (1972). *Razvitak filozofije u Srba 1804–1944*. Beograd: Slovo ljubve.
- Stojković, A. (1999). *Srpski narod na razmeđu Istoka i Zapada. Prilozi istoriografiji, istoriologiji i istoriozofiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Velimirović, N. (1996). *Srpski Zavet*. Cetinje: Svetigora.
- Werner, W. (2004). *Kult początków. Historyczne zmagania z czasem, religią i genezą*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Živanov, M. & Džajić, R. (1983). *Bibliografija Miloša N. Djurića*. Beograd: Nar. biblioteka Srbije.
- Žunjić, S. (2009). *Istorija srpske filozofije*. Beograd: Plato Books.

Kategorie początku i końca dziejów w serbskiej historiozofii – dominanty problemowe i metodologiczne

Artykuł omawia najbardziej reprezentatywne i – co istotne – wymykające się jednoznacznej kategoryzacji metodologicznej ujęcia historiozofii dziejów państwa i narodu serbskiego, w których kategoria „początku i końca” stanowi elementarny i stały punkt odniesienia. Zależna od ogólnych koncepcji historiozoficznych, ale także oparta o refleksję rodzimą, serbska filozofia historii ujawnia związki z nurtami o rodowodzie posthegłowski, nade wszystko jednak z dominującą tu w I poł. XX wieku historiozofią providencjalistyczną i – także współcześnie – ujmującą historię w perspektywie soteriologicznej i eschatologicznej – chrześcijańską (a dokładniej – wzorowaną na rosyjskiej – prawosławną teologią historii) oraz ukształtowaną w oparciu o tradycję ludową i zetnizowane prawosławie eklektyczną historiozofią syntezującą pierwiastki mityczne i mesjanistyczne. Niezależnie od perspektyw i strategii metodologicznych historiozoficzną refleksję umożliwiającą ogarnięcie całości dziejów Serbii i Serbów, a przy tym wskazującą na stałe mechanizmy sprawcze lokalizowane w sferze świadomości, bądź też rozmaicie rozumianej psychiki narodowej, współtworzy elementarna – obecna we wszystkich koncepcjach – kategoria „początku i końca”. W jej obrębie mieszczą się konstytuujące podstawową sferę sensów i mające status *loci communes* najważniejsze wydarzenia i postaci historyczne (*początek* państwa i świętej dynastii Nemanjiciów; św. Sava jako „*serbski początek i koniec*”; centralne wydarzenie – bitwa na Kosowym Polu – w wymiarze transcendentnym – „początek” cyklicznie powtarzającej się „historii świętej”, itd.).

Słowa kluczowe: historiozofia; metodologia opisu serbskiej filozofii dziejów; prawosławną myśl religijną; kategoria „początku”

The Concept of “the Beginning and End of History” in Serbian Historiosophy. Dominant Problematic and Methodological Features

In this study, the most representative and (importantly) not easily methodologically categorised historiosophical concepts of the Serbian state and nation are taken into consideration. Among these, the most elementary point of reference is that of “the beginning and end”. On the one hand the Serbian philosophy of history – dependant both on common historiosophical concepts and native ideas – demonstrates its connections with orientations of a post-Hegelian background; while on the other connections can be seen with the Providentialist historiosophy dominant in the first part of the 20th century in Serbia and, nowadays, taking into account history in Soteriologic and Eschatological terms – Christian historiosophy (more strictly: the Orthodox theology of history based on the Russian pattern), as well as eclectic historiosophy referring to the contamination of indigenous folk tradition and ethicised Orthodoxy (which in turn synthesises mythic and messianic elements). Within all perspectives and methodological practices, the very thought enabling the whole history of Serbia and the Serbs to be grasped – referring at the same time either to constant casual mechanisms concerning the national consciousness or to the variously-defined national *psyche* – is co-constructed and present in all ideas: the concept of “the beginning and end”. Within this concept, several events and historical figures – forming a constitutional and basic domain of meaning with its potential as *loci communes* – are grasped: *the beginning* of Nemanjić’s state, St. Sava as the “Serbian beginning and end”, and the very central event – the Battle of Kosovo – within the transcendental frame – as the *beginning* of the cyclically repetitive “holy history”, etc.

Keywords: historiosophy; methodology of the description of the Serbian history; Orthodox religious thought; category of the beginning

Notka o autorze

Dorota Gil – literaturoznawczyni, specjalistka w zakresie starych literatur słowiańskich oraz kultury duchowej Słowian prawosławnych i literatur wieku XIX; profesor w Instytucie Filologii Słowiańskiej UJ, pracownik i wieloletni wykładowca Uniwersytetu w Wenecji oraz w Padwie, członkini Komisji Kultury Słowian PAU. Kierownik i uczestnik kilku projektów grantowych.

Swoje prace publikuje w polskich i zagranicznych pismach naukowych, m.in.: „Pamiętnik Słowiański”, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie”, „Letterature di Frontiera”, „Naučni Skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti” oraz w tomach, m.in. „Medjunarodni naučni sastanak slavista u Vukove Dane”. Autorka monografii *Serbska hymnografia narodowa* (1995) oraz książki uhonorowanej nagrodą indywidualną ministra nauki i szkolnictwa wyższego *Historia. Naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności* (2005).